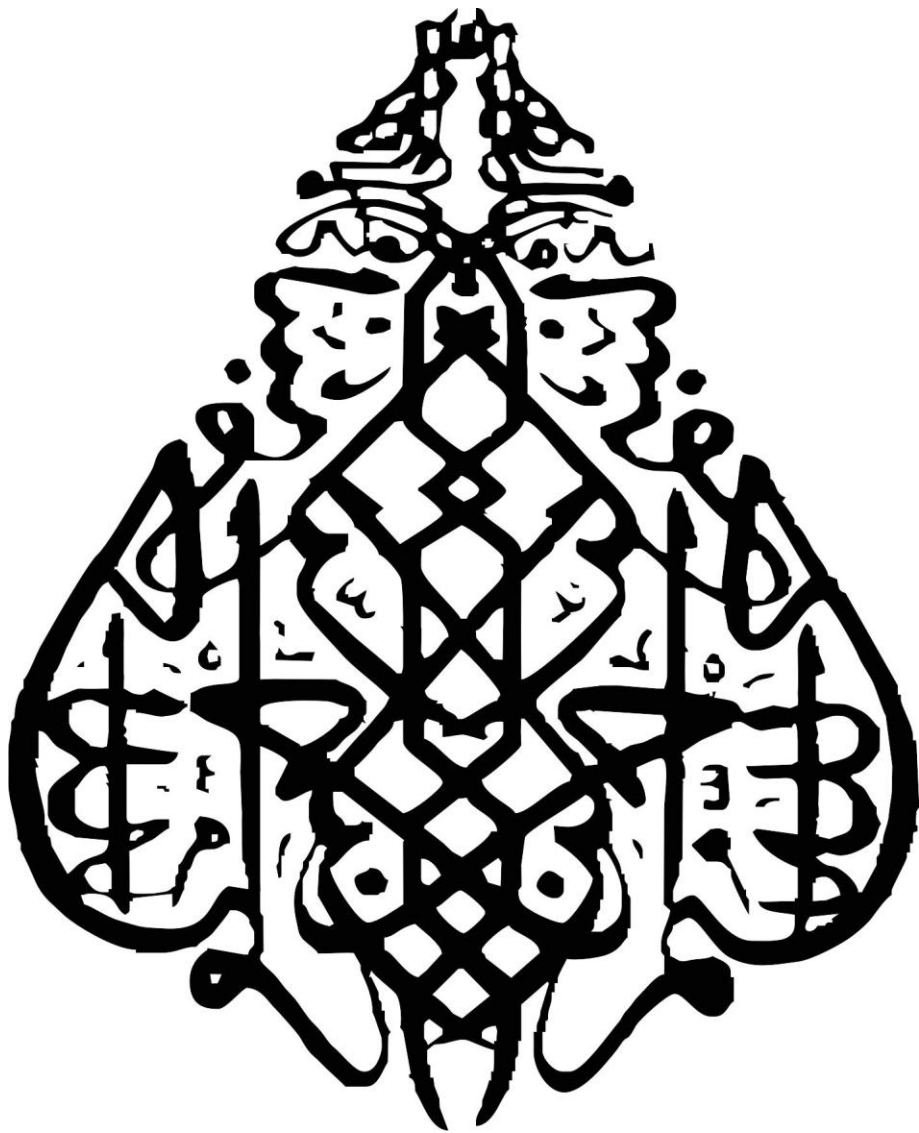

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ
قُلْ هُوَ اللَّهُ صَمَدٌ
قُلْ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
قُلْ هُوَ اللَّهُ ذُو الْعَرْشِ
قُلْ هُوَ اللَّهُ الْغَنِيُّ
قُلْ هُوَ اللَّهُ ذُو الْكُرْسِيِّ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ادبیّات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیّات عرب

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیّات عرب

عنوان پایان نامه:

صورخیال در اشعار سیاسی نزار قبانی

استاد راهنما:

دکتر علی اکبر محسنی

استاد مشاور:

دکتر علی سلیمی

نگارش:

فرشته روشن چراغ

سپاسگزاروی

﴿الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ﴾ (النمل: ۴۰).
 ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ (لقمان: ۱۲).

پاس بی کران پروردگاری که هستی مان بخشد و به طریق علم و دانش رهنمونان شود به بهترین حروف علم و دانش متفکران نمود و خوشحیی از علم و معرفت را در میان ساخت. پاس ندانی که آفرید: جان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را و کسانی که عشقان را در وجود دمید.

تویی که روشانی بخشید که جانم بودی و غلت اندیشام را نور بخشیدی. چگونه پاس گویم مهربانی و لطف تو را که سرشار از عشق و یقین است. چگونه پاس گویم تاثیر علم آموزی تو را که چراغ روشن بایست را بر کعبی محروم فروزان ساختی است. آری در مقابل این همه عظمت و شکر تو مراد تو ان پاس است و تکلام و صفت. اما جز واژه‌ی پاس چه می توان گفت؟ بنابراین از اساتید کالات و شیاست؛ جناب آقای دکتر علی اکبر محمدی که در مجال سع صدر با حسن خلق و فروتنی و دولوزی، از چنگ گلی که این عرصه بر من درخ نورزیدند و زحمت را بهمانی این رساله را تا آخرین خط بر عهده گرفتند و در حقیقت را بهمانی های خالصی ایشان، سختی راه را برایم آسان نمود.

از اساتید صبور و مهربان، پر فوهر علی سلیمی که زحمت شاد و این رساله را در حالی منتقل شدند که مشغول کاری ایشان به عنوان معاونت محترم آموزشی دانشگاه رازی دو چندان شد و بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید.

و از اساتید فاضل جناب دکتر جهانگیر امیری و آقای دکتر محمد محمدی که زحمت داوری این رساله را منتقل شدند؛ کمال تشکر و قدر دانی را دارم.

از اساتید فرزاد، پر فوهر محیی معروف بدیست محترم کرده، کمال پاس را دارم که در طی تحصیل در دوره جهت نفع مشکلات پیش آمده در روزهای نام نه یاداری نمودند. و پاسگزار کسانی بسم که سرآغاز تولد من هستند. اساتیدی که سپیدی را بر تخته سیاه زندگی ما داشتند.

از تمامی اساتید محترم کرده زبان و ادبیات عرب پاسگزاری می کنم از جمله ریاست محترم دانشکده جناب دکتر وحید سبزیان پور. و سایر اساتید محترم کرده: دکتر شهریار هستی، دکتر قورچ زینی فدا، دکتر محمد نبی احمدی و اساتید فوهر جناب آقای عبدالستار قمری به پاس اینکه در طی سالان تحصیل مرا از دانش خود بهره مند ساختند.

ببخشید از زحمات بی دریغ تمامی کالکان دانشگاه رازی نهایت پاس را دارم. به ویژه کالکان کتابخانه مرکزی (شهید مطهری) و کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات که پیوسته در سیر علم و دانش بنده یاداری نمودند که از ذکر نام ایشان معذورم.

از خانواده‌ی فوهر نیز کمال تشکر را دارم که در راه علم آموزی همواره مشوق و یار و همراه بی شکلی ام بوده اند.

دوستان نیز از براد فوهر جناب آقای آرمین ستاروند که در طی مراحل انجام پایان نامه اینجناب یاداری نمودند پاس گزارم.

تقدیم

پروردگارا:

زنی توانم مویاشان را که در راه عزت من سفید شد، سیاه کنم

و ز برای دست‌های نینه‌بستان که عثوی تلاش برای افتخار من است، مریبی دارم.

پس توفیق ده که هر خط سگزارشان باشم و تندیهای عرم را در عصای دست بودشان بگذرانم.

ای پدر از تو هر چه می گویم باز هم کم می آودم

خوشبیدی شدی و از روشنائی ات جان گرفتم و در نامیدی با نامم را کشیدی

و لبریزم کردی از شوق

اکنون حاصل دستان خستات رمز و مفهیمت شد

به خودم تبریک می گویم که تو را دارم و دنیا باید بزرگی اش مثل تو را ندارد...

و تو ای ماه، ای شوق زیبای نفس کشیدن

ای روح مهربان، ستم ام

تو رنگ شادی بایم شدی و محطه دارا با تمام وجود از من دور کردی

و عمری سختی دارا به جان خریدی تا اکنون توانستی

ظلم خوش سپردی را به من پیشانی

تقدیرم به پدر و مادر مهربانم که هر محطه وجودم را از چشمه سار پر از عشق چشمانشان سیراب می کنند....

(و تقدیرم به شاعر آزادی خواه و ظلم ستیز: نزار قبانی)

چکیده :

استفاده از صورخیال و تصاویر فنی، همواره وسیله‌ای مناسب برای زیبا سازی کلام و بیان مقصود شاعران در دوره‌های مختلف بوده است که شناخت این عناصر، گامی در جهت فهم بهتر اشعار آنهاست. نزار قبانی شاعر معاصر سوری پس از جنگ حزیران ۱۹۶۷م، با زبانی تلخ، گزنده و انتقادی، اشعار خود را برای بیداری مردم و وجدان‌های خفته‌ی حاکمان و سران عرب به کار می‌گردد. فریاد آزادی، مبارزه با استبداد ستمگران و خودکامگان، بیان خفقان اجتماعی و ترسیم اوضاع نابه‌سامان سرزمین‌های عربی، در سراسر اشعار او نمود پیدا می‌کند. در این پژوهش، مهم‌ترین نشانه‌ها و پیامدهای استبداد در شعر نزار قبانی مورد بررسی قرار گرفته و در ضمن بیان اشعارسی‌اسی او، صورخیال و عناصر تصویری و فنی به کار رفته در آنها، شناخت ظرافت‌ها و زیبایی‌ها و تأثیر شناخت آنها در انتقال محتوای پیام، و بسامد بیشترین میزان بهره‌گیری شاعر از هر کدام، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. او برای بیان مقاصد خود، از صورخیال و تصاویر فنی، در اشعار سیاسی، همانند اشعار عاشقانه و تغزلی با زیبایی و ظرافت خاصی بهره برده است. اشعارسی‌اسی او سرشار از کنایه، استعاره، تشبیه، مجاز و نمادهای گوناگون است که آنها را در اسلوب‌های گوناگون و روش‌های نو، با مهارت خاصی به کار برده است.

واژه‌های کلیدی: نزار قبانی، صورخیال، تصاویر فنی، استبداد، شعر معاصر عرب.

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱ شرح و بیان مسأله 2
- ۲-۱- اهمیت، ارزش و کاربرد نتایج پایان نامه 2
- ۳-۱- سوالات تحقیق 2
- ۴-۱- فرضیه‌های تحقیق 3
- ۵-۱- اهداف پایان نامه 3
- ۶-۱- پیشینه‌ی موضوع 3
- ۷-۱- روش تحقیق 4
- ۸-۱- ساماندهی پژوهش 4

فصل دوم: بررسی زندگی شخصی و ادبی نزار قبانی

- ۱-۲- ۱- نگاهی به زندگی نزار قبانی 6
- ۱-۱-۲- تولد نزار قبانی 6
- ۲-۱-۲- تحصیلات و مسئولیت‌های نزار قبانی 6
- ۳-۱-۲- ازدواج نزار قبانی 6
- ۲-۲- شخصیت ادبی نزار قبانی 7
- ۱-۲-۲- طلوع شعر نزار قبانی 7
- ۲-۲-۲- اشعار می‌پهنی نزار قبانی 8
- ۳-۲-۲- آثار نزار قبانی 9
- ۴-۲-۲- ویژگی‌ها و زبان شعری نزار قبانی ۱۰
- ۵-۲-۲- مراحل و تحول ادب نزار قبانی ۱۳
- ۶-۲-۲- عوامل مؤثر بر شعر نزار قبانی ۱۳
- ۱-۶-۲-۲- تأثیر اشخاص بر شعر نزار قبانی ۱۳
- ۱-۱-۶-۲-۲- خواهر نزار قبانی ۱۳
- ۲-۱-۶-۲-۲- مادر نزار قبانی ۱۴
- ۳-۱-۶-۲-۲- همسرش بلقیس الراوی ۱۵
- ۴-۱-۶-۲-۲- پدر نزار قبانی ۱۶
- ۵-۱-۶-۲-۲- عموی پدر نزار قبانی ۱۷
- ۶-۱-۶-۲-۲- جمال عبدالناصر ۱۷
- ۷-۱-۶-۲-۲- ساموئل بکت ای‌رلندی ۱۸
- ۲-۶-۲-۲- تأثیر محیط بر شعر نزار قبانی ۱۹
- ۱-۲-۶-۲-۲- مسأله‌ی فلسطین ۱۹
- ۲-۲-۶-۲-۲- شکست حزی‌ران ۱۹۶۷م ۱۹
- ۳-۲-۶-۲-۲- لبنان ۲۰
- ۴-۲-۶-۲-۲- کشورهای اروپایی ۲۱
- ۷-۲-۲-۲- تأثیر نزار قبانی بر دی‌گران ۲۲

- ۲۴.....۸-۲-۲- القاب نزار قبانی
- ۲۵.....۹-۲-۲- دیدگاه سه گروه از ناقدان درباره‌ی نزار قبانی
- ۲۵.....۱-۹-۲-۲- گروه موافق
- ۲۶.....۲-۹-۲-۲- گروه مخالف
- ۲۷.....۳-۹-۲-۲- گروه سوم از ناقدان
- ۲۷.....۳-۲- مرگ نزار قبانی

فصل سوم: بررسی صورخیال در نشانه‌های استبداد شعر نزار قبانی

- ۲۹.....۱-۳- بازتاب وعده‌های دروغی ن
- ۳۰.....۱-۱-۳- بهره‌گیری از تبلیغات گسترده به منظور شکل‌دهی به افکار عمومی
- ۳۴.....۲-۱-۳- دروغگوی و عوام فریبی
- ۳۸.....۲-۳- گسترش ظلم
- ۳۸.....۱-۲-۳- ای‌جاد فضای پلی‌سی و امنیتی
- ۴۲.....۲-۲-۳- اشاره به فراگیری جاسوسان
- ۴۵.....۳-۲-۳- اشاره به حکومت مطلقه‌ی فردی
- ۵۱.....۴-۲-۳- اشاره به ستمگری استعمارگران
- ۵۸.....۳-۳- سرکوب آزادی‌ها
- ۶۵.....۴-۳- اشاره به گسترش زندان‌ها
- ۶۷.....۵-۳- اشاره به تبلیغ و تقدیس شخصیت پرستی
- ۶۹.....۶-۳- بی‌ان‌غارت و نابود کردن منابع و سرمایه‌های ملی، توسط حاکمان

فصل چهارم: بررسی صورخیال در پیامدهای استبداد شعر نزار قبانی

- ۷۵.....۱-۴- سکوت و انفعال مردم، نتیجه‌ی تداوم استبداد
- ۸۱.....۲-۴- بی‌ان‌دوه و نومی‌دی فراگیر
- ۸۵.....۳-۴- اشاره به سی‌طره‌ی مرگ و مرگانندی‌شی در جامعه
- ۸۸.....۴-۴- بی‌ان‌بحران و فقدان هویت در جوامع استبدادی
- ۹۰.....۵-۴- اشاره به حاکمیت ترس بر جامعه
- ۹۲.....۶-۴- اشاره به تشنّت مردم و از هم پاشی‌دگی انسجام ملی و اجتماعی آنان
- ۹۵.....۷-۴- اشاره به کوچ اجباری آزادی‌خواهان و مخالفان استبداد، و آوارگی آنان
- ۹۷.....۸-۴- شکاف طبقاتی: پیامد استبداد
- ۹۹.....۹-۴- از بی‌ن رفتن می‌راث گذشته: نتیجه‌ی استبداد
- ۱۰۲.....۱۰-۴- اشاره به ظاهرگرایی و عقب‌ماندگی عرب
- ۱۰۵.....۱۱-۴- اغراض نزار قبانی از سرودن شعر
- ۱۰۷.....۱-۱۱-۴- دعوت به رهایی و خیزش
- ۱۱۲.....۲-۱۱-۴- ترویج امید به رهایی و پی‌روزی
- ۱۱۷.....نتیجه‌گیری و نمودارها
- ۱۲۰.....منابع و مآخذ

کوتاه نوشته‌ها

مفهوم	علامت
بدون تاریخ	بی تا:
الجزء - جلد	ج:
رجوع کنی د به	رک:
صفحات	صص:
بدون تاریخ	لا تا:
می‌لادی	م:
نگاه کنی د به	نک:

خیال، عنصر اصلی شعر در همه‌ی تعریف‌های قدیم و جدید است و هرگونه معنای دی‌گری را در پرتو خیال، می‌توان شاعرانه بی‌ان نمود (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۳). ادیبان قدیم با همه‌ی توجهی که به اهمیت صورخیال در شعر داشته‌اند، به سهم خیال در ساختمان شعر کمتر توجه کرده‌اند و علت این سکوت را باید در طرز تفکر آن‌ها نسبت به شعر و مفهوم آن جستجو کرد و از آنجا که بیشتر به «ظاهر» و «شکل شعر» توجه داشته‌اند، اهمیت خیال در ساختمان شعر کمتر سخن گفته‌اند (همان: ۷). اما اگر بر تعاریفی که قدما از شعر و بلاغت کرده‌اند، نگاهی بیندازیم، سهم خیال و جایگاه آن را در شعر به خوبی متوجه می‌شویم، به‌گونه‌ای که ابن رشیق در کتاب «العمدة» از دیگران نقل کرده که: «شعر چیزی است که باید مشتمل بر تشبیهی خوش و استعاره‌ای دلکش باشد و در غیر آن، گوینده، تنها از وزن بهره خواهد برد» (ابن رشیق القیروانی، ۱۹۶۳: ۱/ ۲۲). و یا از ارسطو در تعریف بلاغت نقل شده است که: «البلاغة حُسن الإستعارة» (همان: ۱/ ۲۴۵).

هنرمند کسی است که مخیل و تصویری می‌اندیشد، می‌بیند و بی‌ان می‌کند (شمیسا، ۱۳۷۸: ۲۱). درباره‌ی تصویرپردازی باید گفت «عموما این اصطلاح را برای کلیه‌ی کاربردهای زبان مجازی به کار می‌برند در این مفهوم تصویر عبارتست از هرگونه کاربرد مجازی زبان که شامل همه‌ی صناعات و تمهیدات بلاغی از قبیل تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، تمثیل، نماد، اغراق، مبالغه، تلمیح، تشخیص، حس آمیزی و ... می‌شود. استنباط هواداران نقد جدید از تصویر، همین بود؛ آنان تصویر را عامل اصلی تأثیر سخن شعری می‌دانند و معتقدند که کلید راهیابی به معنا و دنیای ذهن و روان هنرمند در مجازهای زبانی است و از طریق تحلیل تصویرهای مجازی می‌توان به آن دنیای درونی و پنهانی راه یافت» (فتوحی، ۱۳۸۹: ۴۴-۴۵).

صورخیال همی‌شه نقش تزیینی کلام و تشدید تأثیر عاطفی را برعهده ندارد، بلکه وظیفه‌ی ای‌ضاح معنا و نزدیکی کردن آن به آفهام‌نیز، بدان سپرده می‌شود (پورنامداری‌ان، ۱۳۸۹: ۳۷).

صورخیال در ادب عربی نیز در هر دوره‌ای تا به امروز، مراحل پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است و در دوره‌ی معاصر به ویژه با استفاده از اسلوب نماد، بسیار مورد توجه شاعران قرار گرفته است. یکی از شاعران معاصر که از صورخیال و عناصر تصویری و فنی در شعر خود بسیار بهره جسته، نزار قبانی است.

نزار قبانی ۲۱ مارس سال ۱۹۲۳ م. (۱۳۴۲ هجری قمری)، در یکی از محله‌های قدیمی دمشق در «مأذنة الشحم» به دنیا آمد. در سال ۱۹۴۵ م. به کادر دیپلماسی سوریه ملحق شد. تعدادی از منصب‌های آن را در قاهره، ترکیه، لندن، بیروت، چین و اسپانیا به عهده گرفت. سرانجام سال ۱۹۶۶ م. از کارهای دیپلماسی استعفا داد تا بتواند بیشتر به شعر بپردازد. ریشه‌های شعر میهنی نزد نزار قبانی در سال ۱۹۵۴ م. کاشته شد. پیامدهای اولیه، برای حس تعهد به میهن، از طریق پدرش به او منتقل شد، که خانه‌اش را برای مقاومت ملی، ضد فرانسوی‌ها گشوده بود و آنجا محل دیدار انقلابیون بود. او در اشعارش مردم را به آزادی و رهایی از ظلم و ستم خودکامگان تحریک می‌کند. قصاید «خبز، حشیش و قمر» و «هوامش علی دفتر النکسه» انتقادی کوبنده از جامعه‌ی عربی است که در بردارنده‌ی واقعیت، خشونت و جرأت در نقد پدیده‌های عقب ماندگی در جامعه‌ی عرب است. اشعار او علی‌رغم ماهیت سیاسی که دارند، از نظر فنی و تصویری از جایگاه والایی برخوردار است و کنایه، تشبیه، استعاره و مجاز با ظرافت و زیبایی منحصر به فردی به کار گرفته شده است. در پاره‌ای از مواقع از اسلوب‌های متعددی مانند طنز، اقتباس از قرآن کریم، تضاد تصویری، استفاده نموده که تأثیر به‌سزایی در انتقال پیام دارد. در برخی از موارد، برای تثبیت معنا و مفهوم در ذهن مخاطب، یک کلمه یا جمله را چندین بار تکرار می‌کند. و از میراث و تاریخ گذشته، ذکر نام دلاوران و بزرگان تاریخی و دینی بسیار بهره برده که علاوه بر جنبه‌ی محتوایی، از آگاهی و علم شاعر از تاریخ گذشته‌ی عرب حکایت دارد.

نماد در شعر نزار قبانی اهمیت فوق العاده‌ای دارد که شناخت معنا و مفهوم آن در درک مقصود وی اهمیت بالایی دارد. کاربرد نماد در اشعار او، گاه جنبه‌ای طنزآمیز دارد و بیشتر در مواردی نمایان است که از زبان انسان‌ها سخن می‌گوید. به طور کلی نمادهای به کار رفته در شعر او را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

- ۱- نمادهای انسانی: امام حسین علیه السلام، حضرت فاطمه علیها السلام، مسیح علیه السلام، قابیل، گودو، جمال عبدالناصر، صلاح الدین، عنتره و... (یا صفاتی مانند خلیفه، حاکم، سلطان، ملک المغول و ...).
- ۲- نمادهای حیوانی: عصفور، قرد، ارنب، جرد، ذباب، فأرة، کلب، دجاج، دیک، ضفدع، سمکه و ...
- ۳- اسم شهرها و کشورها: آمریکا، اسرائیل، لبنان، فلسطین، بیروت، قدس و ...
- ۴- سایر نمادها: قمح، مطر، دمع، زیتون، بحر، حجر، سیف، بندقیه، شیطان، لون الأخضر و الأحمر و ...

کاربرد این عناصر، شناخت ظرافت‌ها و زیبایی‌های موجود در آن، سبب جلب توجه نگارنده به پژوهش در این زمینه شد. پیش از پرداختن به توضیح فصل‌های پایان‌نامه ذکر این نکته ضروری است که این پژوهش، مبنای کار را پرهیز از بیان بدیهیات قرار داده؛ بنابراین از تعریف و توضیح تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و اشکال مختلف آن‌ها، تعریف و اختلاف نظرات موجود، با توجه به فراوانی تکرار در کتاب‌های بلاغی چشم‌پوشی کرده است. و نگارنده، خواننده‌ی محترم را به آن کتب ارجاع می‌دهد و تنها به آوردن زیرنویس‌ها بسنده نموده است. از آنجا که فقط ذکر و شناسایی صورخیال به کار رفته در اشعار، روشی قدیمی و از نظر زیبایی در درجه‌ای پایین قرار دارد، لذا پس از مشورت با استاد راهنما ترجیح داده شد که با توجه به اهمیت مفاهیم سیاسی، به‌ویژه مسئله‌ی استبداد در شعر نزار قبانی، به شناسایی نشانه‌ها و پیامدهای موجود در شعر نزار قبانی پرداخته شود. برای نمونه در توضیح سرکوب آزادی به عنوان یکی از نشانه‌های استبداد، ابتدا به توضیح آزادی و جایگاه آن در سرزمین‌های عربی پرداخته و اشعار مرتبط را ذکر کرده و سپس عناصر تصویری و فنی به کار رفته در این اشعار توضیح داده شده است.

بدین ترتیب این پایان‌نامه با روش کتابخانه‌ای در چهار فصل طراحی شده است:

فصل اول: مفاهیم و کلیات پژوهش (شامل شرح و بیان مسأله، فرضیه و سؤال پژوهش، هدف، پیشینه و ...)

فصل دوم: شامل زندگی‌نامه‌ی شاعر و شخصیت ادبی، که در بردارنده‌ی ویژگی‌های شعری، آثار شاعر، عوامل مؤثر بر شعر وی، تأثیر شاعر بر دیگران، و دیدگاه ناقدان و صاحب‌نظران درباره‌ی او و اشعارش است. فصل سوم و چهارم نیز به بررسی صورخیال و تصاویر فنی در اشعار سیاسی نزار قبانی پرداخته است. همان‌گونه که بیان شد، ابتدا مضامین سیاسی اشعار نزار ذکر شده، سپس به طور مفصل، تصاویر خیالی و فنی در آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است، با این تفاوت که فصل سوم، تصاویر خیالی و هنری را در نشانه‌های استبداد شعر سیاسی شاعر، بررسی کرده و فصل چهارم، این تصاویر خیالی را در پیامدهای استبداد اشعار نزار قبانی، مورد بحث و بررسی قرار داده است.

همچنین باید افزود در پاره‌ای از موارد به توضیح علوم بدیع و معانی مانند حس‌آمیزی، مبالغه، استفهام، ندا ... و ارتباط آن‌ها در زیباسازی کلام و تأثیر آن‌ها در شناخت عناصر فنی پرداخته شد. با توجه به علاقه‌ای که نگارنده به علوم بلاغت داشته، تمام تلاش خود را برای استخراج صورخیال مبذول داشته، ولی با وجود همه‌ی این تلاش‌ها این اثر مانند هر اثر دیگری خالی از نقص و کاستی نیست و آنچه باعث امیدواری است، نگاه خطاپوش اساتید فاضل و فرهیخته و خوانندگان ارجمند است.

فصل اوّل

کلیّات پژوهش

۱-۱- شرح و بیان مسأله:

همواره شناخت افکار، انقلاب‌ها و خیزش‌های مردمی در کشورهای عربی، از نظر شعر و ادب می‌تواند سبب جذب مخاطب شود. نزار قبانی شاعر سوری از جمله شاعران مشهور معاصر عرب است، که به بررسی اوضاع سیاسی عصر خود پرداخته است. شعر او را می‌توان یکی از انواع ادبیات پایداری به حساب آورد، چرا که خفقان سیاسی و اجتماعی حاکم بر جامعه، این اجازه را به او نمی‌داد تا بتواند اهداف خود را آشکارا بیان کند؛ بنابراین برای بیان اغراض سیاسی و دعوت مردم به آزادی و انقلاب به سرودن شعر سیاسی روی آورد. او در دیوان خود به مسأله‌ی فلسطین، سلطه‌ی آمریکا، سرکوب آزادی‌ها، مقابله با استبداد خودکامگان عرب و... پرداخته است. نزار با وجود آنکه اشعار سیاسی فراوانی دارد، اما بسیار از صورخیال در بیان مضامین سیاسی خود بهره برده است. به کار بردن نمادهای گوناگون از ویژگی‌های برجسته‌ی شعر اوست. استفاده از هر یک از این تصاویر و نمادها در جای خود تأثیر به‌سزایی در زیبایی و فهم مطلب دارد؛ این اسلوب‌ها در خدمت انتقال پیام‌اند، و زیبایی و زشتی پیام را به ذهن مخاطب می‌رساند.

۱-۲- اهمیت، ارزش و کاربرد نتایج پایان‌نامه:

اهمیت این پژوهش از آن جهت است که پژوهشی فراگیر در زمینه‌ی صورخیال، در اشعار سیاسی این شاعر تاکنون انجام نشده است. از آنجایی که باور عموم این است که اشعار سیاسی با توجه به مضامینی که دارند، از نظر عاطفه و خیال، ضعیف هستند؛ بنابراین پرداختن به اشعار نزار قبانی، گامی در جهت نقض این باور است. همچنین شعرش منعکس‌کننده‌ی اوضاع زمانه‌ی اوست و پرداختن به اشعار سیاسی وی سبب آشنایی مخاطب با ملت‌های دیگر و اوضاع سیاسی-اجتماعی آنها می‌شود. و بررسی صورخیال، فهم محتوای این گونه اشعار را ساده می‌کند. این پژوهش برای دانشجویان و علاقه‌مندان به علوم سیاسی و بلاغی به ویژه علم بیان و آشنای بی‌شتر آنان با این علوم بسیار ارزشمند است، همچنین نقش شاعران و ادیبان را در جریان مقاومت، انقلاب و آگاهی مردمی بهتر نمایان می‌کند.

۱-۳- سؤالات تحقیق:

- ۱- جایگاه صورخیال در اشعار سیاسی نزار قبانی چگونه است؟
- ۲- کدام یک از صورخیال از بسامد بالاتری برخوردار است؟
- ۳- نزار قبانی از چه روش‌هایی در بیان تصاویر خیالی بهره برده است؟

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق:

۱- صورخیال و عناصر تصویری و فنی در شعر نزار قبانی، علی‌رغم ماهیت سیاسی آن، از نظر زیبایی و ظرافت از اشعار تغزلی‌اش پایین‌تر نیست و او توانسته با مهارت و زیبایی تمام، تصاویر خیالی را در جهت بیان مفاهیم سیاسی به کار گیرد. همچنین شناخت این زیبایی‌ها و ظرافت‌ها راهی برای فهم مقصود شاعر است.

۲- در اشعار سیاسی قبانی، به ترتیب کنایه، استعاره، تشبیه و مجاز (لغوی و عقلی) از سهم بی‌شتری برخوردار است و بی‌شترین کنایه‌ی به کار رفته، صفت است، استعاره‌ی مکنیه و تشبیه مرسل، مجمل و بلیغ، مجاز لغوی نیز نسبت به مجاز عقلی، بسامد بالاتری در اشعار وی دارد.

۳- وی با بهره‌گیری از تکرار (واژه‌ها- جملات) که برای تأکید و تثبیت معنا و مفهوم در ذهن مخاطب است، به صورتی کنایه‌ی مفاهیم سیاسی خود را بیان می‌کند، همچنین با اقتباس از آیات شریفه‌ی قرآن کریم، کلام خود را آراسته کرده، به گونه‌ای که صورخیال (مانند کنایه و مجاز) در آن نمود دارد، افزون بر آن در بین افعال، افعال مضارع که دلالت بر تداوم و استمرار می‌کنند، بی‌شترین کاربرد را در اشعار سیاسی او دارند، البته با مضمونی کنایه‌ی؛ و استعاره‌های تبعیه‌ی او نیز، بی‌شتر به صورت فعل مضارع به کار رفته است.

۱-۵- اهداف پایان‌نامه:

۱. شناخت صورخیال و عناصر فنی به کار رفته در اشعار سیاسی نزار قبانی و تأثیر آن‌ها در انتقال پیام.
۲. بررسی و شناخت بهتر مبانی اندیشه‌های سیاسی نزار قبانی و فهم اشعار سیاسی او.
۳. آگاهی بر اوضاع سیاسی-اجتماعی جامعه‌ی عرب.

۱-۶- پیشینه‌ی موضوع:

از آنجا که نزار قبانی، یکی از شعرای مشهور جهان عرب است؛ پژوهش‌های متعددی درباره‌ی او و اشعارش (تغزلی و سیاسی) صورت گرفته، اما در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به موضوع صورخیال، به طور مستقل و مجزا پرداخته نشده است. اگر چنانچه به برخی از تصاویر خیالی و فنی پرداخته شده، بسیار سطحی و گذرا بوده است. به طور کلی تاکنون پژوهشی درباره‌ی صورخیال در اشعار سیاسی نزار قبانی انجام نشده است. حال به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود:

خسروی و دی‌گران (۱۳۹۱)، به کیفیت و چگونگی بازتاب شخصیت‌های دینی-تاریخی در شعر نزار پرداخته‌اند، و به دنبال پرده برداشتن از فراخوانی این شخصیت‌ها هستند. محسنی (۱۳۹۱)، بسیاری از نشانه‌های استبداد را در شعر نزار مورد بررسی قرار داده است، و اینکه نزار ضمن تسلط بر مبانی اندیشه‌ی سیاسی مدرن، و احساس مسئولیت سیاسی، عمر خود را در راه مبارزه برای آزادی و آگاهی مردم از شر استبداد داخلی و اشغالگری خارجی صرف نموده است. همان (۱۳۹۲)، وی معتقد است که نزار قبانی بیش از هر شاعر سیاسی دیگری، توانسته، مخاطب را با مهم‌ترین ویژگی‌های ساختار سیاسی غیر دمکراتیک عرب، آگاه کند. و آنان را

نسبت به پیامدهای نامطلوب این نظام‌های استبدادی آشنا سازد. سعدون زاده (۱۳۸۹)، رویکرد این نوشتار پیرامون ادب مقاومت است و جلوه‌های ادب پایداری از جمله وطن، تعهد ملی، محبت کشورهای عربی، گذشته‌ی افتخارآمیز، عدم آزادی اندیشه و... است. حاجی زاده و چالاک (۱۳۹۱)، به بررسی مسأله‌ی فلسطین می‌پردازد و اینکه شاعر به خاطر آن به جنگ با اسرائیل می‌رود و به سرزنش تمام مسئولان شکست فلسطین می‌پردازد و صادقانه، آن‌ها را در دادگاه خود محاکمه می‌کند. محمد حمدان (۲۰۰۸ م.)، به بررسی رنگ‌ها در اشعار نزار پرداخته، این پژوهش از پژوهش‌های علم لغت محسوب می‌شود و رنگ‌ها رمز حزن و اندوه و شادی است. مشایخی و خدادی (۱۳۹۱)، به بررسی هنجارگریزی نزار قبانی و چگونگی استفاده از این هنجارگریزی‌ها در جهت آشنایی زدایی شعر وی پرداخته‌اند. مهدوی و یزدان‌نژاد (۱۳۹۱)، به بررسی این قضیه که نزار نیز مانند دیگر شاعران متعهد به موضوعات سیاسی، همچون وطنیات، مسائل قومی و ملیتی پرداخته است، و وجوه سیاسی-اجتماعی اشعار نزار را مورد بررسی قرار داده‌اند و معتقدند باید او را شاعر متعهد وطن، لقب داد. فؤادیان و نوری کیدقانی (۱۳۸۹)، به بازتاب فلسطین در شعر نزار قبانی پرداخته‌اند. و پژوهش‌های فراوان دیگری از این دسته. همچنین مقالات متعددی درباره عشق و زن نیز در اشعار نزار قبانی، نگاشته شده است. علاوه بر آن کتاب‌های فراوانی نیز درباره‌ی نزار قبانی و اشعارش وجود دارد، که به همین تعداد اکتفا می‌شود.

بنابراین تفاوت این پژوهش، با سایر پژوهش‌ها، این است که در این رساله، به طور مفصل، به انواع صورخیال، در شعر سیاسی نزار قبانی و شناخت ظرافت و زیبایی آن‌ها از نظر شکل و محتوا و تأثیر آن‌ها در انتقال پیام‌های سیاسی، فرهنگی و... به مخاطب، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. علاوه بر آن، این پژوهش، بسیار متفاوت‌تر از سایر پژوهش‌هایی است که، درباره‌ی صورخیال صورت گرفته، چرا که فصل‌های آن به صورت (استعاره، تشبیه و کنایه) نخواهد بود. بلکه پس از تقسیم بندی مضمون‌های سیاسی، در ذیل این مضامین، به بررسی صورخیال پرداخته خواهد شد.

۷-۱- روش تحقیق:

روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است. افزون بر آن از منابع کتابخانه‌ای، از جمله کتاب‌ها و مجلات، همچنین از منابع اینترنتی و دفترهای شعری شاعر، جهت گردآوری مطالب استفاده شده، در پایان مضامین مختلف در آن مورد بررسی قرار گرفته است.

۸-۱- ساماندهی پژوهش:

این پژوهش در چهار فصل ساماندهی شده است که به ترتیب زیر خواهد بود:

۱. فصل اول: کلیات پژوهش.
۲. فصل دوم: بررسی زندگی شخصی و ادبی نزار قبانی.
۳. فصل سوم: بررسی صورخیال در نشانه‌های استبداد شعر نزار قبانی.
۴. فصل چهارم: بررسی صورخیال در پیامدهای استبداد شعر نزار قبانی.

فصل دوم

بررسی زندگی شخصی و ادبی

نزار قبانی

۲-۱- نگاهی به زندگی نزار قبانی

۲-۱-۱- تولد نزار قبانی:

نزار قبانی ۲۱ مارس سال ۱۹۲۳ میلادی (۱۳۴۲ هجری قمری)، در یکی از محله‌های قدیمی دمشق در «مأذنة الشحم» از پدری فلسطینی الأصل و مادری دمشقی به دنیا آمد (الهوری، ۲۰۰۱م: ۱۱). نزار خود نیز درباره‌ی ولادتش می‌گوید: «روزی که در ۲۱ مارس ۱۹۲۳م. در یکی از خانه‌های قدیم دمشق به دنیا آمدم، زمین نیز در حال ولادت بود و بهار آماده می‌شد که جامه‌دان‌های سبز خود را بگشاید. آیا ولادت من در فصلی که طبیعت در آن بر ضد خود به پا می‌خیزد و درختان همه‌ی جامه‌های کهنه‌ی خود را از تن می‌افکنند، تصادفی بود؟ یا آنکه سرنوشت مرا چنین رقم زده‌بودند که مانند ماه مارس، ماه دگرگونی و تحول باشم؟» (قبانی، ۱۳۵۶: ۲۰).

۲-۱-۲- تحصیلات و مسؤلیت‌های نزار قبانی:

نزار قبانی ابتدایی و راهنمایی را در مدرسه‌ی «العلمیة الوطنیة» گذراند. در کنار زبان عربی، زبان‌های بیگانه را به‌ویژه، فرانسوی را یاد گرفت، که در آن روزگار رایج بود. پس از آن وارد دانشکده‌ی حقوق دانشگاه دمشق شد. در آنجا چهار سال درس خواند و فارغ التحصیل شد. از جمله استادانش، فارس الخوری القانونی بود، کسی که بعداً به عنوان نخست وزیر سوریه مشغول به کار شد (محمدیة، ۲۰۰۵م: ۲۰). نزار خود چنین گفته: «مدرسه‌ی ملی علمی در پرورش فرهنگی من نقش مؤثری داشت، و در مرحله‌ی متوسطی قرار داشت، یعنی بی‌ن مدارس تبلیغی که کاملاً از شیوه‌ی فرهنگ فرانسوی پیروی می‌کردند و مدارس دولتی که به طور کامل، تابع فرهنگ عربی بود. احساسات ملی پدرم در تصمیم خردمندانه‌ی او برای فرستادن ما به مدرسه‌ای که جامع هر دو فرهنگ باشد، تأثیر عمده‌ای داشت» (قبانی، ۱۳۸۰: ۶۱).

در سال ۱۹۴۵م. به کادر دیپلماسی سوری ملحق شد. تعدادی از منصب‌های آن را در قاهره، ترکیه، لندن، بیروت، چین و اسپانیا به عهده گرفت (الفاخوری، ۱۹۸۶م: ۶۸۶). در این کادر، ۲۱ سال، یعنی تا سال ۱۹۶۶م. مشغول به کار بود و از قاهره به لندن، پکن و مادرید رفت (خلیل جحا، ۱۹۹۹م: ۳۲۲). وی همواره خارج از سوریه زندگی می‌کرد، سرانجام سال ۱۹۶۶م از کارهای دیپلماسی استعفا داد تا بتواند بیشتر به شعر بپردازد. (عبود، ۲۰۰۸م: ۴/۳۱۹).

۲-۱-۳- ازدواج نزار قبانی:

نزار قبانی دو بار ازدواج کرد، اولین همسرش، زنی سوری به نام "زهرة" بود، از او صاحب هدباء، توفیق و زهرا شد. توفیق در ۱۷ سالگی، در حالی که دانشجوی دانشکده‌ی پزشکی دانشگاه قاهره بود، بر اثر بیماری قلبی

در گذشت (رضوان، ۲۰۰۴م: ۱۶). او در قصیده‌ی مشهورش تحت عنوان «الأمیر الخرافی توفیق قبانی» [در الأعمال الشعرية الكاملة ج دوم، این قصیده، با نام «الأمیر الدمشقی توفیق قبانی» آورده شده است] برای او مرثیه‌ای سرود و وصیت نمود که پس از مرگش او را در کنار قبر پسرش دفن کنند (الشیخ، ۲۰۰۷م: ۸۴). آن را چنین بیان می‌کند:

فكيف يُغَيِّبُ الْمُغَيَّبِي؟ / وقد ملأَ الدماغُ كُلَّ الدَّوَاءِ.. / وماذا سأكتبُ يا ابني؟ / وموتك ألقى جميعَ اللُّغَاتِ.. / لأَيِّ سماءٍ نُمُدُّ يَدِينَا؟ / ولا أَحَدٌ في شوارعِ لندنَ يبكي علينا.. / يهاجمنا الموتُ من كلِّ صَوْبٍ.. / كان كيوسفَ حُسْنًا.. / وكنْتُ أخافُ عليه من الذَّنْبِ / كنتُ أخافُ على شَعْرِهِ الذَّهَبِيِّ الطَّوِيلِ. (قبانی، ۱۹۸۶م، ۲/۲۷۷-۲۸۱).

ترجمه: چگونه آواز خوان آواز سر می‌دهد، در حالی که اشک، همه‌ی مرکب‌دان‌ها را پر کرده است. ای پسرم چه چیزی بنویسم؟ در حالی که مرگ تو، همه‌ی واژه‌ها را باطل کرد... به کدامین آسمان دستانمان را دراز کنی؟ هی چ کس در خیابان‌های لندن نیست که بر ما بگرید... مرگ از هر سو بر ما حمله‌ور شده... او در زی‌بای‌ی همچون یوسف بود و من برای‌ش از گرگ می‌ترسیدم و بر موی طلای‌ی بلندش می‌ترسیدم.

وی یکی از ابیات بالا را با الهام از آی‌ه‌ی ۱۳ سوره‌ی یوسف سروده است:

﴿ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذَهُبُوا بِهِ وَ أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الدَّبَّابُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴾.

نزار کمی قبل از استعفای‌ش، همسر اولش را طلاق داد و مادرید را ترک کرد و به بیروت رفت (محمدیه، ۲۰۰۵م: ۲۲).

وی پس از شکست در ازدواج اولش، در سال ۱۹۷۰م. با زنی عراقی به نام «بلقیس الراوی» ازدواج کرد، که در سفارت عراق در بیروت کار می‌کرد. از او صاحب زینب و عمر شد. او پسرش را با نیت و به خاطر عشق به «عمر بن أبی ربیع» شاعر غزل، «عمر» نامید (الضوی، ۲۰۰۴م: ۸) و (محمدیه، ۲۰۰۵م: ۳۱). بلقیس که محبوب بی‌شتر شعرهای نزار است «در انفجار سفارت عراق در بیروت، سال ۱۹۸۲ م. به علت جنگ‌های داخلی لبنان، کشته شد، هی‌چ کس او را بن‌قربانی‌ان نشناخت جز از طریقی انگشتر ازدواج که در دست چپش بود. نزار مسئولیت قتل او را برگردن همه‌ی کشورهای عربی انداخت. پس از وفات او، نخواست ازدواج کند و سال‌های آخر زندگی‌اش را در آپارتمانی در پایتخت انگلیس، تنها زندگی کرد» (<http://ahvak.blogspot.com/1391/09/18/post-/152>) و (النقاش، ۱۹۹۲م: ۱۷۸).

۲-۲- شخصیت ادبی نزار قبانی

۲-۲-۱- طلوع شعر نزار قبانی:

نزار سرودن شعر را از دوران نوجوانی در مدرسه‌ی «الکلیة العلمية الوطنية» دمشق آغاز کرد، و آن را از استادش «خلیل مردم بک» کسی که او را به این کار تشویق کرد آموخت (الجمیل، ۲۰۱۲م: www.fonxe.net).

خود در این باره گفته: «از نعمت‌های خداوند به من و نیز به شعرم این است که نخستین معلّم ادبی‌اتی که نزد او شاگردی کردم، شاعری از لطیف‌ترین و بهترین شاعران شام بود. وی از نخستین لحظه مرا با شعر پیوند داد و در کاشتن گلبن شعر در وجود من و آماده کردن خمیره‌هایی که بافت‌های شعری مرا تکوین بخشید، حقی بزرگ دارد» (قبانی، ۱۳۸۰: ۶۱). او در سال ۱۹۴۴م نخستین مجموعه‌ی شعری‌اش، «قالت لی السمراء» را منتشر کرد که موجی از خشم‌ها را برانگیخت، به ویژه به خاطر قصیده‌ی «نهداک» (خلیل جحا، ۱۹۹۹م: ۳۲۱). مخالفان این مجموعه به دو دسته تقسیم می‌شدند: نخست کسانی که با آوردن سخن نو در شعر عرب مخالفت ورزیدند؛ دوم آنان که آوردن سخن خارج از اعتبارات اجتماعی آن روزگار را حرام می‌دانستند. اما موافقان آن نیز، طبقه‌ی دانشجو، متجدّد و کسانی بودند که از قید و بندهای آداب و سنن سنگین اجتماع خود به تنگ آمده بودند (بیدج، ۱۳۹۰: ۷). شاعر در روند نخست شعری‌اش، به عشق روی آورد و به هرآنچه در آن زمان ناپسند و ممنوع بود پرداخت (محمدیة، ۲۰۰۵م: ۲۵). وی پس از عمر بن ابی ربیع، امیر غزل است (همان: ۳۱). و می‌خواست زنّ عربی را از چنگال مرد و از سنت‌هایی که او را بازیچه قرار داده بود، برهاند (خلیل جحا، ۱۹۹۹م: ۳۲۴).

۲-۲-۲- اشعار میهنی نزار قبانی:

ریشه‌های شعر میهنی نزار قبانی در سال ۱۹۵۴م. کاشته شد. پیامدهای اولیه برای حس تعهد به میهن، از طریق پدرش که خانه‌اش را برای مقاومت ملیّی ضد فرانسوی‌ها گشوده بود و محل دیدار انقلابیون بود، به او منتقل شد. سپس تحصیلمش در مدرسه‌ی حقوق، که کارخانه‌ی سیاستمداران و مبارزان است؛ پس از آن اشتغال به کار، در کادر دیپلماسی و رابطه‌اش به صورت مستقیم با سیاست و سیاستمداران. ولی همه‌ی این‌ها در او جنبشی ایجاد نکرد و انگیزه‌ای قوی برای روی آوردن او و پرداختن به دردهای سیاسی به صورت نگارش و شعر به وجود نی‌آورد (تاج الدین احمد، ۲۰۰۱م: ۸). هنگامی که شکست ۱۹۶۷م. رخ داد جهان عربی با زلزله‌ی وحشتناک آن متحول شد و نزار قبانی قصیده‌اش «هوامش علی دفتر النکسه» را منتشر کرد که در واقع اپوزوسیون سیاسی آن را منتشر نمود، که فریادی بر چهره‌ی حاکمان عرب بود، همچنین اقدامات اشتباه، واقعیت تلخ، فکر عقب افتاده‌ی عربی و همه‌ی عواملی که منجر به شکست شد. این قصیده، نامه‌ای صریح به عبدالناصر محسوب می‌شد و بیشتر از آنکه دارای ارزش ادبی و شعری باشد، در آن خشم و هجاء سیاسی بود (تاج الدین، ۲۰۰۱م: ۵). به طور کلی می‌توان گفت که تحولات بزرگ در زندگی شعری نزار قبانی، ارتباط مستقیمی با این واقعه دارد. «جنگ حزیران و آنچه به واسطه‌ی آن از واقعیت لشکری، سیاسی، اجتماعی و روحی داشت، در حقیقت زلزله-ای بود که وجدانش را بی‌دار کرد و او را به میزان ۱۸۰ درجه به سوی غم و اندوه‌های میهن متمایل کرد؛ وی به شعر میهنی و سیاسی پرداخت و زیباترین قصایدش را نوشت و بزرگ‌ترین ابداعاتش را ثبت کرد» (تاج الدین، ۲۰۰۱م: ۸). پس از آن، تحولی بزرگ در سخنرانی‌های سیاسی شاعر به وجود آمد. جنگ حزیران شکاف و رخنه‌ای در وجود ملت عرب به وجود آورد و تأثیری بسیار در وجود نزار قبانی داشت.